

ВИЩА ШКОЛА

ІГНАТЮК О.А.

ТВОРЧИСТЬ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Професійну діяльність викладача за своїм характером давно й однозначно віднесено в наукових дослідженнях до творчих видів діяльності, яка вважається як досить нелегка праця. Розгляд цих питань, їх обґрунтування знаходимо у працях видатних мислителів і педагогів різних епох (М. Бердяєв, А. Дістерверг, І. Кант, П. Каптерев Я. Коменський, М. Ломоносов, А. Макаренко, Й.-Г. Пестолоцці, М. Пирогов, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, Л. Толстой, К. Ушинський, С. Франк та багатьох інших).

Складність професійної діяльності викладача виявляється не тільки в різноманітті компонентів і взаємозв'язків між ними, а й взаємозв'язків між цими компонентами й зовнішнім середовищем. На ці положення наголошують у своїх наукових працях А.М. Алексюк, О.І. Гура, В.М. Гриньова, І.А. Зязюн, М.Б. Євтух, О.М. Іонова, В.О. Кудін, В.І. Лозова, О.М. Пехота, І.Ф. Прокопенко, О.Г. Романовський, С.О. Сисоєва, О.В. Сухомлинська, Т.І. Сущенко, А.В. Сущенко та інші дослідники.

Викладацька діяльність нерозривно пов'язана з творчістю. Практично при проведенні кожного заняття доводиться щось корегувати як у змісті навчального матеріалу, так і в методиці навчання. Не випадково, проведене заняття щоразу виходить новим. Дійсно, педагог стає майстром своєї справи, професіоналом у міру того, як він освоює й розвиває педагогічну діяльність, опановує педагогічним капіталом, визнає педагогічні цінності.

Мета статті полягає у висвітленні сутнісного змісту творчості у професійній діяльності педагога вищої школи та визначенні особливостей у підготовці майбутніх фахівців до творчості у викладацькій діяльності.

До переліку якостей, які притаманні творчій особистості фахівця в будь-якій сфері професійної діяльності найчастіше виділяють: готовність до ризику; незалежність суджень; імпульсивність; пізнавальну “скрупульозність”; критичність суджень; самобутність; сміливість уяви й думки [1; 2; 5]. Цілком імовірно, що ці якості розкривають особливості дійсно вільної, самостійної й активної особистості педагога.

Творчість, творча особистість, її потенціал й інші різноманітні питання, що лежать у цій площині вже довгий час перебувають у центрі уваги філософів, психологів, педагогів. Підтвердження цьому ми знаходимо у працях

І.А. Зязюна, М.Б. Євтуха, В.Г. Кременя, О.І. Клепікова, В.О. Кудіна, О.І. Кульчицької, І.Т. Кучерявого, В.О. Лозового, В.М. Маркова, С.М. Пазиніча, О.С. Пономарьова, О.Г. Романовського, Ю.В. Синягіна, С.О. Сисоєвої, О.К. Чаплигіна, Н.І. Шевандріної та інших.

У науковій літературі творчість найчастіше визначається як процес діяльності, результатом якого є якісно нові матеріальні й духовні цінності. Водночас, творчість являє собою здатність людини створювати з матеріальної дійсності на основі пізнання закономірностей об'єктивного світу нову реальність, що задовольняє різноманітні суспільні й особистісні потреби.

М.Л. Смульсон [5] вказує, що творчість – один з найнезрозуміліших проявів людської свідомості. Цьому поняттю немає вичерпного пояснення. Воно є дуже близьким до праці, винаходу, але не є адекватним ні до одного з них. Нам імponує думка автора, який наголошує на тому, що творчість присутня у кожному виді людської діяльності й у кінцевому підсумку визначає її успіх, її рівень, її новаторський неповторний характер.

Не можна не погодитися з твердженням, що творчість – суто людська діяльність. Так, О.В. Моляко [9] відзначає, що творчими є майже всі психічні процеси, за винятком, може, автоматизованих дій, адже створення образу сприймання, або збереження у пам'яті, не говорячи вже про мислення, – це складна діяльність, у результаті якої відкидається незначуще, об'єднуються суттєві ознаки, запам'ятовується необхідне, вирішується нове завдання. Вчений підкреслює, що ці процеси лежать в основі творчості і наголошує, що виникає ряд нових проблем: природа творчої діяльності, її механізми, індивідуальні варіації творчого процесу, предметна спрямованість, можливість розвитку, залежність від інших структур психічної діяльності, таких як сенсорні процеси, мислення, взаємозв'язок з енергетично-мотиваційними системами тощо.

Цікавим є твердження В.В. Рибалки, про те, що творчість складається "...із самовідданої працездатності та вдачі, сурового знання та фантазії, абсолютного володіння своєю майстерністю та здатності піднятися над цим вмінням або просто відійти, подивитись на нього з боку" [10].

Цілком згодні ми і з думкою О.І. Клепікова та І.Т. Кучерявого, які вважають, що творчість у найвищому її розумінні неминуче включає момент непередбаченості, невизначеності, вона наповнюється уявою, інтуїцією, свіжістю новизни. "В особистості загострюється здатність до несподіваних рішень, незвичайно глибокого осягнення дійсності. Внутрішнім потягом творчості стає особливий динамізм усіх якостей і властивостей особи, здатних реалізуватися у конкретному творчому акті. Саме цей динамізм і є основним змістом поняття, яке прийнято називати творчим потенціалом" [8].

Отже, аналіз публікацій, які стосуються творчості, дає змогу висловити думку, що загальну природу творчості не можна розкрити за допомогою ем-

піричних показників, її не можна звести ні до психологічних механізмів творчого акту, ні до логіки творчого процесу, ні до якостей творчої особистості. Творчість, як відзначають дослідники, може бути осмисленою тільки у випадку об'єднання зусиль фахівців різного профілю, оскільки виступає як явище багатопланове [3; 4; 12; 14].

Творчість є предметом аналізу багатьох сучасних наук. Так, дослідження поняття “творчість” пов'язане [5]: у площині психології – із визначенням внутрішньої структури та механізму інтелектуальних пошукових дій; визначення інтуїції; уяви тощо; у площині філософії – із визначенням сутності особистісного потенціалу та його реалізації; у площині соціології – із дослідженням як індивідуального творчого потенціалу особистості, так і творчий потенціалу колективу; у площині педагогіки – із визначенням педагогічних умов і педагогічних технологій, що сприяють формуванню, відтворенню і розвитку, самовдосконаленню творчої особистості.

Сама творчість завжди пов'язана зі створенням чогось оригінального, неповторного, індивідуального. Акт творчості на відміну від дій, заснованих на використанні вже відомих прийомів і правил, що ведуть до заздалегідь визначених результатів, завжди означає пошук самостійного шляху до досягнення бажаної мети. На сучасному етапі відзначено загальнометодичні підходи, що надають можливість зрозуміти сутність творчості. До них належать: відображувальна концепція (А. Шулік); діалектичне трактування творчості (Г. Давидова); системно-діяльний підхід (М. Каган).

Так, узагальнюючи різні класифікації процесу творчості Я. Пономарьов виділяє такі фази творчого процесу: підготовку, дозрівання, натхнення й розвиток ідеї, її кінцеве оформлення й перевірку. Фази творчого процесу розглядаються як одна з форм опису діалектики розвитку (об'єкта й суб'єкта творчого процесу, для якого характерною є боротьба протилежностей, рух зверху вниз й, навпаки, у рамках зазначених рівнів психологічного механізму творчої поведінки. Отже, творчий процес виступає як складний, багаторівневий, багатомірний, системно організований [10; 12].

Педагогічний досвід минулих сторіч визначив дві базові вимоги, провідних принципи, яким має відповідати освіта – гуманізація й індивідуалізація процесу навчання й виховання. Особливо важливі ці принципи в організації освітнього процесу у вищій школі, тому що всебічний розвиток майбутнього фахівця як особистості – необхідна умова його становлення як професіонала. Реформування вищої освіти усе ясніше оголює традиційність типово вітчизняного підходу в підготовці фахівців у ВНЗ: головне, “первинне” – знання, все інше – “вторинне”, відповідно до цього відбувається й поділ “цілісного освітнього процесу” на – головний – навчальний й – другорядний – виховний. Так народжується глибока суперечність, наслідки якої виявляються в кожному студентові, у кожному фахівцеві: основним критерієм в оцінці випускника

ВНЗ – (у тому числі й інженера, викладача) – є як і раніше знання, тоді як фактором, який визначає успішність його професійної діяльності виявляється сформованість, цілісність його особистості, духовне багатство, моральний й етичний вигляд. На це неодноразово наголошували у своїх наукових працях В.П. Андрущенко, І.А. Зязюн, М.Б. Євтух, Т.Ф. Ісаєва, В.О. Кудін, О.Г. Романовський, С.О. Сисоєва й інші вчені [3; 6; 7; 13].

Така орієнтація всієї системи освіти неминуче приводить до відтворення репродуктивного типу свідомості людини, сприяє мінімізації суб'єктності особистості, пропонуючи їй лише освоєння жорстко регламентованих соціальних і професійних функцій. Вища освіта в цьому випадку залишається традиційною сферою відтворення кадрів, галуззю суспільного виробництва “людських ресурсів” [1; 2].

На сьогодні постала необхідність “гармонізації особистісних і соціальних інтересів”, у забезпеченні “комплексу умов для ефективного формування цілісної, творчої, соціально активної, духовно багатогої особистості майбутнього фахівця – інженера, педагога (О.Г. Романовський, М.І. Лазарєв, О.І. Коваленко, І.Ф. Прокопенко, Ю.П. Нагірний та ін). Дійсно, важливим засобом забезпечення такого цілісного, культуро творчого розвитку особистості молодого фахівця може й повинне стати професійне виховання майбутнього фахівця, що являє собою процес формування його особистості, його морально-естетичної сфери, фундаментальних знань, його духовної культури.

В умовах прискорення науково-технічного прогресу у всіх сферах діяльності зростають вимоги до інтелектуального й морального потенціалу людини, до його загальної культури. Суспільство усе більше має потребу в людях з високим рівнем розумового й морального розвитку, готових до безперервного розширення свого загального й науково-технічного кругозору, підвищення професійної кваліфікації.

На сьогодні основним завданням освітньої установи є виховання гармонійно розвиненої самостійної особистості, здатної плідно працювати у всіляких сферах діяльності в умовах постійного технічного прогресу. Отже, проблема особистісного саморозвитку стає найбільш значущою, оскільки сучасний світ пронизаний великою кількістю інформаційних потоків і зв'язків. Вирішення цього найважливішого питання нерозривно пов'язане з проблемою навчання студентів самостійно працювати з різними категоріями інформації.

Теоретичні й практичні аспекти психолого-педагогічних досліджень із зазначеній проблемі в умовах НТУ “ХПІ” дають змогу стверджувати, що під поняттям “*творча особистість*” слід розуміти такий тип особистості, для якої характерна стійка спрямованість на творчість, що має високий рівень, мотиваційно-творча активність, що виявляється органічно поєднується з високим рівнем творчих здібностей, які надають їй можливість досягти прогреси-

вних, соціально й особистісно значущих результатів в одному або декількох видах діяльності.

Особливого значення набувають особистісний підхід до аналізу культури й виявлення особливостей формування особистості. Особистісний підхід передбачає, що його може здійснювати лише педагог, який усвідомлює особистістю самого себе. Тільки в цьому випадку він може побачити особистість у вихованці, зрозуміти його й будувати свою взаємодію з ним як діалог, як обмін інтелектуальними, емоційними й соціальними цінностями, завдяки чому розвивається як особистість вихованця, так і сам педагог розвиває себе як особистість.

Найважливішою передумовою творчої діяльності є здатність виділяти своє “Я – професійне” з навколишньої педагогічної діяльності, рефлексувати свої дії, слова й думки. Особистісний зміст творчої діяльності вимагає від викладача досить високого рівня активності, здатності управляти, регулювати свою поведінку відповідно до педагогічних завдань, що виникають.

Саморегуляція як вольовий прояв особистості розкриває природу й механізм таких рис особистості викладача, як ініціативність, самостійність, відповідальність. Всі інші види творчої діяльності поступаються творчості педагогічній за своєю складністю й відповідальністю саме через те, що в процесі педагогічної діяльності відбувається “творення” й “створення” особистості [3; 4].

Викладач вищої школи відповідно до особливостей професійної діяльності поєднує наукову й педагогічну творчість [4; 11; 12]. Безумовно, характер наукової діяльності, логіка й алгоритм розв’язання завдань детермінують алгоритм вирішення завдань педагогічних тому що: *по-перше*, педагогічна творчість більше “регламентована” у часі, тому що етапи творчого процесу, пов’язані з виникненням педагогічного часу, вимагають оперативного переходу від одного етапу до іншого; *по-друге*, часовий термін результатів творчих пошуків педагога, тому що вони втілюються в знаннях, навичках, уміннях, діяльності й поведінці майбутніх фахівців й оцінюються лише частково й відносно.

Процес засвоєння викладачем вироблених педагогічних цінностей відбувається на індивідуально-творчому рівні. Засвоюючи цінності педагогічної культури, особистість здатна перетворювати, інтерпретувати їх, що визначається як особистісними особливостями викладача, так і характером його науково-педагогічної діяльності. Стає імовірним, що педагогічна культура є сферою творчого додатка й реалізації педагогічних здібностей особистості. Особистість, впливаючи на інших, творить себе, визначає свій власний розвиток, реалізує себе в діяльності.

Отже, кожен педагог продовжує справу своїх попередників. Педагог-творець бачить ширше й значно далі. Кожен педагог, так чи інакше перетво-

рює педагогічну дійсність, але тільки педагог-творець активно бореться за кардинальні перетворення й сам у цій справі являє наочний приклад. Тому, підвищення кваліфікації викладачів стало одним з найважливіших завдань у технічному університеті. У рамках чітко налагодженої системи викладачі мають змогу підвищувати кваліфікацію у п'ятнадцяти постійно діючих семінарах, тематика яких охоплює найбільш актуальні проблеми сучасної педагогіки взагалі й інженерної освіти, зокрема. Крім того, у новітніх планах підготовки магістрів технічного профілю в університеті внесено декілька навчальних дисциплін – “Психолого-педагогічні основи викладацької діяльності”, “Методика викладання технічних дисциплін”, викладання яких спрямовано на формування психолого-педагогічної компетентності у майбутніх викладачів технічного профілю.

У ході проведення психолого-педагогічних досліджень в умовах технічного університету виявлено, що рівень педагогічної компетенції професорсько-викладацького складу визначається і рівнем педагогічної творчості (елементарний, оптимальний, евристичний, вищий). А тому, виникає питання про *творчість молодих педагогів*, що не мають достатнього соціального й професійного досвіду. Відповіді початківців і майбутніх викладачів на відміну від викладачів, що мають певний професійний стаж, здебільшого однозначні: творити може тільки молодий викладач, не обтяжений чужим досвідом. Характерно, що педагогічна творчість у цьому випадку нерідко ототожнюється зі шляхом проб і помилок. Проте, твердження молодих викладачів не позбавлено підстав, хоча в ньому й відображений юнацький максималізм. Це питання викликає, у свою чергу, й інші: яке співвідношення педагогічного досвіду й творчості, педагогічної творчості й майстерності?

Педагогічна майстерність – це діяльність педагога на рівні зразків і еталонів, відпрацьованих у практиці й уже описаних у методичних розробках і рекомендаціях. Майстерність педагога прямо не пов'язана зі стажем його роботи. На відміну від майстерності педагогічна творчість, як відзначає І.А. Зязюн, – це завжди пошук і знаходження нового: або для себе (виявлення педагогом варіативних нестандартних способів вирішення педагогічних завдань), або для себе й інших (створення нових оригінальних підходів окремих прийомів, що перебудовують відомий педагогічний досвід) [4].

Умовами, що визначають ефективність вирішення завдань підготовки до творчості в професійній діяльності педагога, виступають: 1) забезпечення повноти елементів пізнавального процесу; 2) їхня адекватність змісту й методам професійно-методичної й дослідної діяльності студентів.

Здійснення професійно-методичної підготовки майбутнього педагога до творчої діяльності передбачає реалізацію провідних, взаємодоповнювальних ідей [6; 7]: *по-перше*, пріоритетний розвиток активності й самостійності тих, яких навчають, на основі застосування методів самостійної роботи студентів;

по-друге, організацію навчальної діяльності, адекватної майбутній професійній діяльності за рахунок відповідного змісту навчального матеріалу й вибору організаційних форм; *по-третє*, розвиток мотиваційної сфери, що визначає професійну й творчу спрямованість особистості майбутнього викладача.

Основними умовами реалізації цих ідей у методичній підготовці майбутнього педагога є розробка системи навчальних завдань, за допомогою яких студенти включаються в продуктивну навчально-дослідну діяльність, що моделює професійну творчу роботу педагога, що забезпечує диференціацію й індивідуалізацію навчання.

До провідних функцій системи методичної підготовки майбутнього педагога у ВНЗ [2; 4; 5; 14] варто зарахувати: формування самосвідомості майбутнього викладача; формування спрямованості особистості майбутнього викладача на творче здійснення своєї професійної діяльності; формування необхідного комплексу професійних знань, умінь і навичок для творчого здійснення професійної діяльності педагога; формування досвіду практичної професійної діяльності педагога, заснованого на дослідному підході.

Отже, творча індивідуальність педагога – це системне, інтегративне особистісне утворення, що являє собою сукупність мотиваційних, інтелектуальних, емоційно-вольових і професійно-ціннісних якостей, що виникає, розвивається й виявляється в неповторному, самобутньому способі здійснення педагогічної діяльності, яка передбачає якісне перетворення особистості педагога, розвиток його творчого потенціалу.

Висновки. Педагогічна діяльність, як і будь-яка інша, має не тільки кількісний вияв і якісні характеристики. Зміст і організацію педагогічної праці можна правильно оцінити, лише визначивши рівень творчого ставлення педагога до своєї діяльності, що відображає рівень реалізації ним своїх можливостей при досягненні поставлених цілей. Творчий характер педагогічної діяльності є найважливішою її об'єктивною характеристикою. Вона зумовлена тим, що різноманіття педагогічних ситуацій, їхня неоднозначність, вимагають варіативних підходів до аналізу й вирішення завдань, які впливають із них. Відомо, що розвиток свідомості й творчих параметрів людини відбувався на шляху від звичайного споглядання до глибокого пізнання дійсності й лише потім до її творчого перетворення. Однаковою мірою це стосується й еволюції свідомості й діяльності педагога. У цей час твердження про те, що педагогічна діяльність є за своєю природою творчою, стало тривіальним. Однак не менш відомо, що як у некваліфіковану, традиційно нетворчу працю працівник може внести елемент творчості, так і навпаки, педагогічну діяльність можна будувати за шаблоном, позбавивши її властивого їй творчого начала.

Література

1. Гладкова В.М. Акмеологічні аспекти розвитку творчої особистості майбутнього фахівця / В.М. Гладкова // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 6. – С. 95–102.
2. Гура О.І. Педагогіка вищої школи: вступ до спеціальності: навчальний посібник / О.І. Гура. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 224 с.
3. Євтух М.Б. Педагогічна діяльність / М. Б. Євтух // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 640–641.
4. Зязюн І.А. Краса педагогічної дії : навч. посіб. [для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів] / І.А. Зязюн, Г.М. Сагач. – К. : Українсько-фінансовий інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
5. Ігнатюк О.А. Формування готовності майбутнього інженера до професійного самовдосконалення: теорія і практика : [монографія] / О.А. Ігнатюк. – Х. : НТУ “ХПІ”, 2009. – 432 с.
6. Исаева Т. Преподаватель как субъект качества образования / Т. Исаева // Высшее образование в России. – 2003. – № 2. – С. 17–23.
7. Кан-Калик В.А. К разработке теории общего и профессионального развития личности специалиста в вузе / В.А. Кан-Калик // Формирование личности специалиста в вузе : сб. науч. тр. – Грозный, 1980. – С. 5–13.
8. Клепиков О.І. Основи творчості особи: навч. посіб. / О.І. Клепиков, І.Т. Кучерявий. – К. : Вища освіта, 1996. – 295 с.
9. Моляко В.А. Психология конструкторской деятельности : [монография] / В.А. Моляко. – М. : Машиностроение, 1983. – 134 с.
10. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості : [навч. посіб.] / В.В. Рибалка. – К. : ІЗМН, 1996. – 236 с.
11. Романовський О.Г. Підготовка майбутніх інженерів до управлінської діяльності / О.Г. Романовський. – Х. : Основа, 2001. – 312 с.
12. Творчість і технології в наукових дослідженнях неперервної професійної освіти: наукове видання / [за заг. ред. С. О. Сисоєвої]. – К. : КІМ, 2008. – 424 с.
13. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ Л.Л. Педагогіка управління : навч. посіб. / Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, О.Г. Романовський, О.С. Пономарьов, З.О. Черваньова. – Х. : НТУ “ХПІ”, 2003. – 408 с.
14. Чаплигін О.К. Творчий потенціал людини: від становлення до реалізації (соціально-філософський аналіз) / О.К. Чаплигін. – Х. : Основа, 1999. – 277 с.